

SILVA TEDRE, *Itä-Suomen yliopisto, yhteiskuntatieteiden laitos*
 ANNELI PULKKINEN, *Itä-Suomen yliopisto, filosofinen tiedekunta*

Vanhuksen paikka maaseudulla vanhustyönjohtajien näkemyksiä

TIIVISTELMÄ

Artikkeli käsittelee harvaanasuttujen pinta-alataan laajojen kuntien vanhusten avohuoltoa fyysisten välimatkojen, fyysisten paikkojen ja ihmisten ruumiillisuuden näkökulmista. Kysymme, missä on maaseutukunnan ihmisen paikka vanhuudessa. Missä voi sijaita vanhan ihmisen koti kotona asumista korostavassa vanhuspolitiikassa? Miten asuinpaikan valintaan vaikutetaan? Kansallisen sosiaalipolitiikan selkeän normituksen puuttuessa kuntien tehtäväksi jää ratkaista välimatkojen aiheuttamat palvelujen järjestämisen haasteet.

Vanhustyönjohtajien haastattelumme osoitti, että tulkinnat etäisyyksistä vaihtelevat. Kuntien vanhustenhuollon käytännöissä on kirjoittamattomia sääntöjä liian etäällä asumisesta, kun vanhuspalveluiden tarve kasvaa ja sille, miten paljon apua voi saada fyysisesti etäällä kunnan keskustajamista sijaitsevaan asuntoon. Kilometreihin ja työntekijöiden matkoihin käyttämään työaikaan sidotut kriteerit määrittävät, missä asuvia vanhusasukkaita ohjataan muuttamaan taajamiin. Muuttaminen on normi, jota vastaan paikalleen jäävä kapinoin.

”Linjaus vanhustyössä on se, että kotiin aina autetaan, jos se vain mitenkään on mahdollista.”

Suomalaisessa tutkimuksissa välimatkojen merkitystä maaseudulla on tarkasteltu niin palvelun tarjoajien kuin asukkaidenkin näkökulmasta (Koskinen ym. 2004; Kilpeläinen & Pohjola 2007). Brittiläinen yhteiskuntamaantieteilijä Massey (2008) kirjoittaa maantieteen ja vallan läheisestä yhteydestä. Hän väittää, että etäisyyksiä ja tilaa tarkasteltaessa eivät paikkaa asuvien ja paikkaa etäämmältä katsovien käsitykset paikasta kohtaa. Kyse ei ole kumpaisenkaan tiedon puutteesta, vaan erilaisesta tiedosta. Kilometrien tapaiset mittayksiköt eivät perustu erityisen paikan tuntemukseen, eikä asumisen tuomaan kokemukseen, paikalliseen tietoon. Paikkaa asuvat ihmiset arvioivat tilan ja etäisyyksien merkityksiä suhteessa arkipäivän käytäntöihin. Etäisyydet tulevat merkityksellisiksi kysyttäessä, miten ne rajoittavat tai mahdollistavat toimintaa. Paikallinen konteksti määrittää sen, mikä on mahdollista, mikä ongelmallista ja mikä mahdotonta, sanovat Kilpeläinen & Pohjola (2007).

Milligan (2001) puhuu hoivakäytäntöjen uudesta maantieteestä tutkiessaan vapaaehtoistyönä tehtyä hoivaa erilaisilla alueilla Skotlannissa. Artikkelissa avaamme hoivakäytäntöjen maantiedettä Suomen harvaanasutulla maaseudulla. Yhteiskuntamaantieteilijöiden ajatukset toimivat virikkeinä pohtiessamme paikan, tilan, ajan ja välimatkojen merkitystä

vanhusten asumisen ja hoivan järjestelyissä. Oletamme, että vanhuspolitiikkamme jättää vähälle huomiolle niin teoriassa kuin käytännössäkin sellaiset elämän itsestään selvinä pidetyt ulottuvuudet kuin fyysiset välimatkat ja ilmiöiden kiinnittyneisyyden fyysiseen paikkaan. Hoivan, avuttomuuden ja avustamisen ruumiillisuutta on Suomessa tutkittu suhteessa fyysiseen tilaan (Tedre 1999; Tedre 2004; Sointu 2009), mutta silloin tutkimuksen tilana on toiminut asunto. Asunnosta ulos ei ole menty, vaan koti on riittänyt vanhuksen tilaksi.

Yritämme saada otetta itsestään selvyyksistä ja arkipäiväisyydestä tarkastelema lla kuntien vanhustenhoidon käytäntöjä pinta-alalinssein (Ks. Tedre ym. 2010). Jokapäiväinen elämä voidaan Jokisen (2003) tavoin ymmärtää tapana kokea maailmaa, elettyinä ruumiin kokemuksena. Jokinen kutsuu tätä kokemisen tapaa arjeksi. Arjen ajallisuus on toistavaa ja sen tilallisuus on tavalle perustuvaa. Arkielämän rakenteita ovat rutiini, pragmatismi ja reflektion puuttuminen. Arkisubjekti liikehtii ja ottaa asentoja, jotka tulevat usein jo edeltäneestä maailmasta. Siksi ne otetaan annettuina. Ne jäävät kiinnostavampana ja tärkeämpänä pidetyn toiminnan itsestään selväksi taustaksi.

Tässä artikkelissa tavoitteena on analysoida kuntien vanhuspoliittisia käytäntöjä, joilla ohjailaan ikääntyvien asumisratkaisuja. Tarkasteltavana on kolme sosiaalipolitiikan kannalta merkittävää yhteiskunnan fyysistä ulottuvuutta. Ensimmäinen on välimatkojen fyysisuus. Toinen on asunnon kiinnittyminen fyysiseen paikkaan ja monien asumisen edellyttämien toimien väistämätön sidos asuntoon. Kolmas on avuttomuudesta seuraava fyysisesti läsnä olevan toisen ihmisen ajoittaisen läsnäolon välttämättömyys. Kysymme, millaisina kunnan vanhustenhoidosta vastaavat virkamiehet, vanhustyönjohtajat hahmottavat kunnan reuna-alueet ja niillä sovellettavan vanhuspolitiikan. Millaista asumista vanhusten kunnalliset kotipalvelut ja muut kunnassa tarjolla olevat palvelut käytännössä mahdollistavat? Oletamme, että koti epämääräisenä, mutta sensitiivisenä ja tunnelatautuneena käsitteenä kantaa piilomerkityksiä, jotka mahdollistavat sen avulla tapahtuvan huomaamattoman elämänvalintojen ohjailun (Tedre 1999). Tavoitteena on lisäksi kehittää metodologista otetta, jossa välimatkat otetaan tietoisesti mukaan analyysiin.

Artikkelin aineistona ovat kuntien vanhustyön-

johtajien puhelinhaastattelut. Luemme niistä tehtyjä muistiinpanoja paikan, tilan, ajan ja liikkeen käsitteiden ohjaamina. Esittelemme ensin lähestymistapamme ja aukikirjoittamamme vanhuspolitiikan asumisen linjaukset. Tutkimustehtävän, aineiston ja analyysitavan esittelyn jälkeen analysoimme haastateltujen vanhustyönjohtajien tapaa lähestyä kuntaansa alueena ja heidän käsityksiään reuna-alueiden vanhuspalveluista. Tulososassa esittelemme tulkintamme haastateltujen vanhuspalveluratkaisuille ja vanhusten asumisvalinnoille antamista merkityksistä. Päätämme artikkelin pohdintaan ja ehdotukseen siitä, millainen voisi olla maaseudun vanhusten elämäntavan huomioiva tutkimusnäkökulma vanhuspalveluihin.

Pinta-alasensitiivistä vanhuspalvelututkimusta

Maaseutu on sisäisesti erilaistumassa enemmän kuin sitä kuvaavat käsitteet (Haverinen ym. 2008). Väestömää rältään pieni kunta voi olla pinta-alaltaan suuri. Laajoissa kunnissa on huomattavia sisäisiä, alueellisia eroja. Informaatioteknologiset väylät ovat muuttaneet tilan ja ajan merkityksiä ja suhteita, mutta ihmisten on edelleen kuljettava myös fyysisiä matkoja, mikä edellyttää ajan käyttöä. Kariston (2008) mukaan modernit työmatkat ovat tehneet liikkuvuudesta välttämättömyyden ja hyveen. Staattisessa maalaisyhteiskunnassa oli normaalia pysyä paikallaan.

Baumanin (2002) mukaan ajan ja tilan muuttunut suhde on modernin aikakauden keskeisin piiri. Moderni alkoi, kun tila ja aika erotettiin toisistaan ja käytännön elämästä, jolloin niitä voitiin teoretisoida erillään ja toisistaan riippumattomina toiminnan kategorioina. Liikkeen nopeudesta tilan halki tuli suhdetta muovaava tekijä. Bauman pitää liikkeen nopeutta ja aiempaa tehokkaampia liikkumisen keinoja modernin ajan vallan ja hallinnan välineinä. Paikasta ilman liikkumisen kykyä ja vapautta tuli (taatuin) vankila.

Tila ei voi käydä vastavirtaan aikaa ja valtaa vastaan. Jain ja Guiver (2001) tiivistävät tilan ja ajan suhteen autoon. Auto järjestää uudelleen aikaa ja tilallisia suhteita pakottaen yhteiskunnan yhä lisääntyvään yksityisauton käytön spiraaliin. Yksilön näkökulmasta auto vapauttaa liikkumaan, lyhentää etäisyyksiä ja auttaa ylittämään välimatkoja. Autoilu

yhdistyy valintaan ja vapauteen. Autoilu merkitsee vapautta etäisyyksistä sekä oman elämän, ajankäytön suunnittelun ja valinnan vapautta. Paradoksaalisesti autosta on samalla tullut pikemminkin välttämättömyys ja olemassaolon tapa kuin valinta. Erityisesti maaseudulla tilan hallinta ja oikeus liikkua tilassa edellyttää enenevästi yksityisautoa niiltä osin kuin liikkuminen ei ratkea sähköisesti (Tedre 2003). Maito ei siirry kaupasta jääkaappiin informaatioteknologialla, vaan siirtyminen edellyttää ihmisen liikkuvan fyysisen matkan. Keskustelu paikkojen sijainnista tilassa, paikkojen välisestä suhteesta, on alueiden politiikan keskeistä vääntöä. Rich (1984) nimeää ensimmäiseksi maantieteelliseksi sijainniksemme, paikaksemme, oman ruumiimme.

Ihminen, asunto ja palvelut sijaitsevat tilaan asetu-
tuvassa fyysisessä paikassa. Siksi fyysisten välimatkojen merkitykset ovat tilannesidonnaisia. Jollekin ihmiselle (mm. osalle vanhuksista ja vammaisista) käveleminen omin avuin jääkaapille voi olla yhtä mahdollista kuin toiselle kävely muutaman kilometrin päässä sijaitsevaan kauppaan (Tedre 2006; 2008a).

Arkielämään sisältyy toimintaa, jota ei voida irrottaa asunnosta. Siivoaminen ja lukuisat päivittäin toistuvat toimet nukkumisesta ja vuoteesta nousemisesta alkaen tapahtuvat asunnossa, paikassa, jota nimitetään kodiksi. Ihmiset ovat eri tavoin sidoksissa asuntoonsa. Tietyt palvelut ja asunto kiinnittyvät väistämättä samaan fyysiseen paikkaan. Mikäli ihminen ei suoriudu yksin arjen toimista, tarvitaan avuksi toista ihmistä. Tedre (2008b) kuvailee tällaista toimijuutena toisen kanssa. Käsitteet avun saatavuudesta vaikuttavat asumissuunnitelmiin. Tutkimusten mukaan eläkeläisten muutto on usein kunnan sisäistä muuttoa, jonka valtavirta kulkee kyliltä taajamiin. Ikääntyvät ihmiset perustelevat muuttoaan yleisesti palveluiden saatavuudella. He ennakoivat myös mahdollista tulevaa vanhushpalveluiden tarvettaan. Kotona asumisen paradoksina maaseudulla on kylissä elämisen mahdollisuus, mikäli aikuisella ihmisellä on asuntoon sidottua tuen tarvetta (Kilpeläinen & Pohjola 2007). Vanhukset ovat olleet toistaiseksi ikäryhmänä vähän esillä maaseudun kehittämishankkeissa muuten kuin mahdollisina työpaikkojen tarjoajina. Samanaikaisesti harvaanasutun maaseudun ikääntymistä pidetään vakavana väestörakenteellisena ongelmana (Tedre ym. 2010).

Kunta määrää kaapin paikan?

Valtio on 2000-luvulla puuttunut kuntien vanhusten hoivapolitiikkaan lähinnä informaatio-ohjauksella, Sosiaali- ja terveysministeriön vanhushpalveluiden laatusuosituksella (Ikäihmisten palvelujen laatusuositus 2008). Laatusuositus on nimensä mukaisesti suositus, eikä sido kuntia juridisesti.

Vanhusten kotona asumisen tukeminen on niin laatusuosituksen kuin hallitusohjelmankin (Pääministeri Matti Vanhasen hallitusohjelma 24.6.2003; 2007) kirjattu tavoite. Virallisissa asiakirjoissa jää epäselväksi, missä koti, jonne palveluita voi saada, saa sijaita. Määritelmän puuttuminen on pinta-alaltaan laajoille ja etenkin harvaanasutuille kunnille merkittävä puute, sillä päätösvastuu kodiksi kutsuttavan asunnon sijainnista jää kunnille. Vanhushpalveluiden laatusuosituksissa (Ikäihmisten palvelujen laatusuositus 2008: 51) tulkitaan kodiksi kaikki erilaiset laitosten ulkopuoliset asumisratkaisut: ”Kotona asuvia ovat henkilöt, jotka eivät ole pitkäaikaishoidossa sairaaloissa – – .” Toisaalla samassa asiakirjassa koti esitetään paikkana, jolla on merkittävä rooli asujan elämänsä historiassa: ” – – täysipainoista ja mielekästä elämää omassa kodissa tutussa elinympäristössä – – ” (emt. 2008: 21)

Laatusuositus kiinnittää huomiota palveluiden ongelmakohtiin ja niiden vanhuksille aiheuttamiin seurauksiin. Siinä huomioidaan muun muassa avustavan henkilökunnan vaihtuvuudesta aiheutuva stressi. Muutto on stressitutkimuksissa todettu yhdeksi merkittäväksi stressitekijäksi, mutta sitä ei suosituksissa mainita. Tulkintamme mukaan suosituksessa vanhuksen hyvinvointi nähdään yksilö- ja palvelut yksikkölähtöisesti. Se ei ota kantaa vanhuksen elämän suuriin siirtymiin, kuten asuinympäristön muuttumiseen.

Valtion kunnille antamat ohjeet palveluiden järjestämisestä ovat yleisiä ja monitulkintaisia. Enää ei haluta säätää normeja siitä, mitä ja miten pitäisi, saisi tai ei saisi tehdä, vaan tilalle on tullut suositusluonteinen informaatio- ja tieto-ohjaus. Vastuu käytännön perushpalveluratkaisuista on hallintamallien vaihtuessa siirtynyt enenevästi kunnille samalla, kun kunnista on tullut itsenäisempiä taloudellisia, poliittisia ja juridisia toimijoita, jotka toteuttavat lakisäätöiset velvollisuutensa parhaaksi katsomallaan tavalla. Sulkunen (2007) on hallinnan teoriaa soveltaen luonnehtinut

muutosta osaksi hallintasuhteiden muutosta, joka on ollut kapitalismin käännteistä mittavimpia ensimmäisen teollisen vallankumouksen jälkeen. On arvioitu, että Suomen sosiaali- ja terveydenhuollon ohjausjärjestelmä on nykyisellään yksi läntisen maailman haajutetuimmista. Valtio koordinoi kehittämisohjelmahankkeita ja -projekteja sekä nimeää ei-valtiollisille toimijoille yleisluonteisia toimintalinjoja (Warpenius 2007). Sulkunen ym. (2003) käyttävät uudesta valtiollisesta ohjauksesta käsitettä kanta-aottamattomuuden etiikka, jonka avulla valtio vetäytyy määrittelyvastuustaan.

Kunnat toteuttavat vanhustenhuoltoaan puitelainsäädännön edellyttämällä tavalla ja itsehallintoon perustuen sekä omien resurssiensa ja valintojensa mukaisesti (Leinonen 2006; Kröger 2009). Eri kunnissa kuntalaisille tarjotuissa palveluissa on epätasaisuutta, eikä se selity vain kunnallistaloudellisilla tai palvelutarpeen eroilla (Kröger 2009). Missä määrin ne selityisivät pinta-aloilla, on tutkimatta. Julkisen hoivapalvelun saatavuuden mahdollistaman vanhuksen asunnon sijainnin epämääräinen määrittely mahdollistaa asumispaikan huomaamattoman ohjailun kunnissa.

Tutkimustehtävä, aineisto ja lähestymistapa

Missä on vanhuksen paikka laajoissa, harvaanasutuisissa maaseutukunnissa ja ohjaako hoivan organisointi paikan valintaa? Missä saa sijaita avohuoltoa ja kotona asumista korostavan vanhustenhuollon kodiksi kutsuttu asunto? Tutkimuskohteenamme ovat pinta-alaltaan suurten ja (pinta-alaan suhteutettuna) väestömäärältään pienten ja yhä pienenevien kuntien vanhuspoliittiset käytännöt, erityisesti tavat määritellä ja hallita kunnan sisäisiä etäisyyksiä ja välimatkoja. Analyysin viitekehysenä ovat tila, paikka, liikkuminen ja aika. Tila ymmärretään fyysisinä ja avaruudellisina tiloina, joissa etäisyydet ja välimatkat muotoutuvat, mutta myös aineistosta nousevina etäisyyksien ja välimatkojen tulkintoina. Aikaa lähestytään mitattavana kellonaikana ja muina aineistossa esiintyvänä ajan tulkintoina. Paikka ymmärretään pysyvänä fyysisenä kiinnekohtana tilassa. Hallinnan keinot konkretisoituvat tilan, ajan ja liikkumisen välisissä suhteissa (ks. Bauman 2002). Paikkaa ja tilaa on tietoisesti riisuttu

Masseyn (2008) korostamista kulttuurisista ja sosiaalisista merkityksistä.

Artikkeli perustuu kymmeneen kesällä 2009 tehtyyn maaseutukunnan vanhustyönjohtajan puhelinhaastatteluun. Vanhustyönjohtajia haastateltiin, koska he edustavat valtakunnallisen ja kunnallisen vanhuspolitiikan käytännöiksi muuttamista vanhustenhuollossa. Kyse oli asiantuntijahaastattelusta, joissa kuntien vanhustyönjohtajia haastateltiin organisaation edustajina ja vanhustyön asiantuntijoina (Alatalo 2005). Haastattelut toteutettiin puhelinhaastatteluina taloudellisista ja ajankäytöllisistä syistä: puhelimitse tavoitimme parhaiten kiireisiä ja fyysisesti satojen kilometrien päässä tutkijoista olevia haastateltavia. Myös Hirsjärvi ja Hurme (2001) toteavat puhelinhaastattelut ekonomiseksi menetelmäksi, jolla voidaan nopeasti kerätä suhteellisen paljon informaatioita. Tutkimukseen valitsemamme kunnat ovat Itä- ja Pohjois-Suomen pinta-alaltaan laajoja kuntia sekä kaksi keskenmälle Suomea sijoittuvaa harvaanasutua pinta-alaltaan pienempää kuntaa. Kahden poikkeustapauksen avulla haluttiin selvittää eroavatko pinta-alaltaan suurten ja pienten kuntien tulkinnat välimatkoista ja palvelumahdollisuuksista.

Kuntien kokonaispinta-alat vaihtelivat 865–5872 neliökilometrin välillä ja väestötiheys 0,26–30,38 asukasta/km² välillä (taulukko 1). Yli 64-vuotiaiden osuus väestöstä vaihteli 16,2–27,9 prosentin välillä. Kymmenestä kunnasta yhdeksässä oli yli 64-vuotiaiden osuus reilusti yli 20 prosenttia eli joka neljäs tai viides asukas oli täyttänyt 64 vuotta.

Tämä tutkimus on osa laajempaa Maaseutupoliittisen yhteistyöryhmän rahoittamaa maaseutujen ikääntyviä paikallisyhteisöjä koskevaa tutkimusta. Mukaan otettiin ne tutkimuksemme tapauskunnat, joista olemme keränneet muutakin aineistoa. Aineistoa laajennettiin valitsemalla mukaan kuntia, jotka erosivat tapauskunnista kulttuurisesti (saamelaisuus, eri valtioiden rajan läheisyys). Valitut kunnat eroavat toisistaan hyvinvointitutkimuksissa, mutta yhtään erittäin hyvinvoivaa kuntaa niissä ei ole. Aineiston avulla ei voida tehdä kaikkia Suomen pinta-alaltaan laajoja kuntia koskevia yleistyksiä. Kaksi vanhustyönjohtajaa kieltäytyi haastattelusta. Toisessa tapauksessa haastateltiin sosiaalijohtajaa ja toisessa varsinainen haastattelu ensikontaktin jälkeen jäi tekemättä. Haastateltujen vanhustyönjohtajien tehtäväkuvissa oli

TAULUKKO 1. Tilastotietoa tutkimuskunnista pyöristettyinä lukuina

Kunta *	Pinta-ala km ²	Väestö- määrä	Väestötiheys as/km ²	Yli 64 vuotiaiden määrä %
Kunta 1	1 000	4000	3,9	28
Kunta 2	5 000	10 000	2	24
Kunta 3	4 000	9000	2,5	27
Kunta 4	6 000	4000	0,8	30
Kunta 5	5 000	1000	0.3	20
Kunta 6	7 000	12 000	22	23
Kunta 7	1 000	8000	6,6	25
Kunta 8	3 000	72 000	30	16
Kunta 9	4 000	13000	3,8	26
Kunta 10	1 000	5000	6	23
Kunta 11	2 000	2000	1,2	19

*) Yhden kunnan vanhustyönjohtaja kieltäytyi haastattelusta

kunnan väestömääristä johtuvia eroja. Eräässä tutkimuskunnassa vanhustyönjohtaja vastasi myös vammaispalveluista ja toimi potilasiamiehenä. Toisessa kunnassa johdettavana oli pelkästään vanhustyössä 300 työntekijää usean yhdistyneen kunnan alueella. Johtaminen tapahtui uudessa tilanteessa, jossa liitoskuntien vanhustenhuoltoon ei vielä ollut muotoutunut yhteisiä käytäntöjä. Vanhustyönjohtaja saattoi myös johtaa kahden kunnan vanhuspalveluita.

Vanhustyönjohtajien saavutettavuus puhelimitse vaihteli. Kolme haastateltavaa tavoitettiin ensimmäisellä yrittämällä. Vaikeimmin saavutettavan vanhustyönjohtajan tavoittamiseen virka-aikana tarvittiin 15 puheluyritystä ja kaksi sähköpostiviestiä. Samalla saimme itseä kokea, miten myös muu kuin fyysinen saavutettavuus voi olla aikaa vievää.

Ensimmäisessä yhteydenotossa esiteltiin tutkimusta, haastateltavalle annettiin mahdollisuus tehdä tutkimusta koskevia kysymyksiä ja sovittiin haastateltavalle sopivasta ajasta (ks. Hirsjärvi & Hurme 2001). Haastatteluja sopiessamme törmäsimme myös teknologisiin esteisiin yhden kunnan vanhustyönjohtajan joutuessa pohtimaan, milloin on puhelimen katvealueella. Ensimmäisen puhelun aikana haastateltavien kanssa syntyi keskustelua muustakin kuin tutkimuksesta. Samalla tutkimukseen osallistujilla oli mahdollisuus orientoitua aiheeseen ja toisella kerralla päästiin suoraan asiaan. Puhelinhaastattelujen haittapuolena

on se, että niissä puuttuvat kasvokkain käytävän keskustelun näkyvät vihjeet, jotka tarjoaisivat haastattelun näkyvän kontekstin (Hirsjärvi & Hurme 2001).

Haastattelut kestivät 16–60 minuuttia. Haastattelija teki samalla muistiinpanoja ja kirjoitti heti puhelun jälkeen tiivistelmän. Analyysin pohjautuu haastattelijan muistiinpanoihin, jotka ovat ensimmäinen tulkinta käydystä keskustelusta. Artikkelissa esitetyt sitaattit ovat haastateltujen ilmauksia sellaisina kuin haastattelija on ne kirjannut.

Haastattelukysymysten teemoina olivat: 1) vanhuspalvelujärjestelmän näkökulmasta etäiset alueet ja etäisyyden seuraukset, 2) välimatkojen ja kunnan fyysisten piirteiden merkitys palveluiden järjestämiselle, 3) etäällä asuvaksi määriteltyjen vanhusten arjen sujuvuus ja liikkuminen, 4) kotona asumisen politiikka ja 5) etäiseksi määriteltyjen alueiden paikalliset hoivapalvelut ja kunnan yhteistyö muiden palveluntuottajien kanssa.

Tutkimus on laadullinen ja etsii teoreettista ja metodologista lähestymistapaa. Tavoite on kuvata käsitteellisesti maaseutukuntien vanhustenhuollon jaettuja merkityksiä ja etsiä tutkimusasetelmaa, jolla välimatkat saataisiin mukaan sekä sosiaalisina että matemaattisina faktoina. Analyysiä ohjaa käsitys tilasta ja paikasta sekä fyysisesti että sosiaalisesti rakentuvina. Jäsenämme haastatteluissa tilan ja paikan suhdetta karttamaisesti ja kutsumme näkökulmaamme

karttalehtikatseeksi. Paikka on kiinteä piste tilassa ja tila on fyysisesti rajattu kunta. Kolmas käsite on aika. Näiden käsitteiden ohjaamana on muistiinpanoilta kysytty: Miten haastateltavat luonnehtivat etäisyyksiä? Mikä tekee jostakin alueesta etäisen? Miten he luonnehtivat palvelujen järjestämistä etäisiksi määrittelemillään alueilla? Miten he perustelevat palvelujen myöntämisen? Millaisia myöntämisen kriteereitä etäisyyksien asettaa?

Tulokset

Etäisyydet, taajamakatsen ja lintuperspektiivi

Suopajarvi (2009) kirjoittaa tilajärjestyksistä, joiden avulla ihmiset tekevät tulkintoja tiloista. Vanhustyönjohtajilla oli virkamiespositioissaan kaksi erilaista tapaa järjestää tilojen keskinäisiä suhteita sekä tarkastella etäisyyksiä ja välimatkoja kunnassa. Kutsumme niitä taajamakatsen ja lintuperspektiiviksi. Tarkastelutapoja erottaa se, mistä kertoja katsoo kuntaansa ja minne hän suuntaa katseensa. Kunnan eri kohdat asettuvat tarkastelutavan mukaisesti järjestyksiin. Taajamakatsen tarkastelutavassa etäisiksi ajateltiin yleensä kilometreissä kauimpana keskustasta sijaitsevat alueet. Vanhustyönjohtajan katsojan paikka oli tällöin kunnan hallinnollisessa keskustassa. Kaukana sijaitseviksi määriteltiin 10–60 kilometrin etäisyydellä taajamasta olevat tai siitä luonnonesteillä (järvet, tunturit) erottuvat alueet. Osa vanhustyönjohtajista katsoi kuntaansa lintuperspektiivistä: ”Ne on vaan niin kaukana, kaikki on niin kaukana.” Tässä katsannossa alueet muodostivat välimatkaverkon, jolla ei ollut selvää keskustaa ja alueita määriteltiin suhteessa toisiinsa. ”Autettavat ovat harvassa”, saatettiin sanoa. Myös pinta-alaltaan pienessä kunnassa nimettiin alueita etäällä tai kaukana sijaitseviksi, mutta oman kunnan etäisyydet lyhenivät, kun niitä suhteutettiin muiden kuntien pinta-alaan. Erityisesti Lapissa etäällä olevaksi määriteltiin absoluuttisesti kaikki alueet. Siellä paikat asetettiin välimatkaverkkoon, jossa matkoja tarkasteltiin eri paikkojen keskinäisinä välimatkoina, ei paikkojen etäisyytenä hallinnollisesta keskustasta. Tiivistäen kauas näytti olevan pitkä matka.

Vanhustyönjohtajat arvioivat etäisyyksiä ensisijaisesti kotipalvelun työntekijöiden näkökulmasta eli

siitä, miten työntekijät kykenevät taittamaan työpaikkojen (asiakkaiden asuntojen) välimatkoja. Välimatkoihin käytettyä työaikaa ei heidän tulkintansa mukaan voi tehostaa, vaan ”aikaa menee se, mikä menee.” Sitä ei voida myöskään aina ennakoida, koska sitä määräävät luonnonolosuhteet, joihin ei voida hallinnollisesti puuttua. Vesiesteet täytyy kiertää ja kertyvä matka kilometrien määrästä riippumatta kulkea. Luonnon lisäksi vanhustyön ulkoinen ehto välimatkojen taittamiselle oli infrastruktuurin toimivuus, erityisesti teiden kunto ja auras.

Vanhustyönjohtajien mukaan hoivapalvelut on organisoitu siten, että liikkeelle lähdetään usein keskustaa taajamista. Organisointiin vaikuttavat työntekijöiden omat asuinpaikat ja ne huomioidaan työskentelyalueita jaettaessa. Työntekijän asuinkylässä ja sen lähitöllä kotona asumisen mahdollisuudet kasvoivat: ”siellä meillä on onneksi oma kodinhoitaja”. Haastateltavat huomioivat samalla tavoin myös hoivayrittäjien asuinpaikat. Useimmat tiedetyt hoivayrittäjät asuivat taajamien tuntumassa. Kotipalvelun työntekijöiden asuinpaikan sijainti paikkojen verkostossa määritti ajateltuja mahdollisuuksia ratkaista välimatkakysymystä. Myös kunnan avopalveluiden vanhustyöntekijöiden määrä ja työntekijöiden maantieteellisen vastualueen pinta-alallinen laajuus säätelivät aikaa, jonka puitteissa paikat voitiin saavuttaa. Auttamisen puitteet rakentuivat ajan, tilan ja paikkojen suhteista. Tästä päätimme, että vanhuspalveluiden kannalta hyväosaisimpia laajan kunnan alueita ovat ne, joiden läheisyydessä asuu joku työntekijöistä. Työntekijän asuinpaikan onnistunut sijainti suhteessa asiakkaiden asuinpaikkoihin vähentää liikettä tilassa ja tarjoaa tiiviimmän aika-tilasuhteen vähentämällä työmatkakilometrejä ja työmatkoihin menevää aikaa, joilla palveluiden keskittämistä toistuvasti perustellaan.

Paikalliset vanhuspalvelut

Maaseutupolitiikassa toivotaan paikallisten palveluiden tuovan alueille työpaikkoja (Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 2009). Hyvinvointipalveluihin työllistymisestä puhutaan yleisellä tasolla ottamatta huomioon palvelun tarvisijoiden erilaisia fyysisiä paikkasuhteita. Tässä luvussa katsomme paikallisia palveluja asuntoonsa fyysisesti sidotun, liikuntaesteisen tai sosi-

aalisesti eristyneen, ihmisen näkökulmasta. Aineistotamme poiketen on maaseutututkimusten mukaan joissakin kunnissa olemassa yhdistyspohjalta järjestettyjä syrjäkylille ulottuvia vanhusten kotipalveluita (Sirkkala 2006; Pihlaja 2009).

Haastattelemiemme vanhustyönjohtajien mukaan paikallisista palveluista on ”puhuttu paljon” ja niitä ”on ollut vireillä vuosia”. Reuna-alueilla tiedettiin olevan seuraavia vanhusten asuntoihin ulottuvia palveluja: 1) pari siivousyritystä, 2) yksi lähihoitajan hoivayritys, 3) yksi mökkitalkkari, 4) kaupan kotiinkuljetuspalvelu (kunta subventoi), 5) turvapuhelinpalvelut, 6) työllistettyjen ateriakuljetus sekä 7) työllistämistuilla järjestetty kyläavustaja ja -piikatoiminta. Muiden haastattelussa esille tulleiden paikallisten palvelujen saamisen edellytyksenä oli vanhusten liikkuminen itsenäisesti tai avustettuna ulos asunnostaan.

Haastateltavat kertoivat, että paljon puhuttuja paikallisia palveluja on toteutettu jonkin verran työllistämiprojekteina. Haastatteluhetkellä ei kaikissa kunnissa kuitenkaan tiedetty olevan yhtään kylätason paikallista palvelua. Kyläläiset toivoivat kyläavustajan saamista kylälle, koska juuri kyläavustaja voi tarjota asuntoon ulottuvaa apua. Esteiksi tämän toiminnan toteuttamisessa olivat osoittautuneet: 1) sopivan henkilön löytäminen, 2) henkilön toimeentulon turvaaminen (yrittäjällä riittävästi asiakkaita), 3) sosiaaliturvajärjestelmän asettamat esteet (työllistämistukien aikarajat), 4) kilpailulainsäädäntö ja 5) ammattipätevyysvaatimukset, mikäli työ sisältää terveysalan ammattilaisille kuuluvaksi määriteltyjä (tai tulkittuja) tehtäviä.

Maaseutukoti vai taajamakoti

Useimmilla haastateltavilla oli selvä näkemys taajaman tuntumassa ja taajamasta etäällä asumisen eroista. Näitä kahta asuinpaikkaa luonnehdittiin eri tavoin. Kutsumme haastateltujen ajattelumalleja maaseutukodiksi ja taajamakodiksi. Haastatelussa asuinpaikkaa tarkasteltiin palveluiden, etenkin hoivapalveluiden näkökulmasta, ja niiden saatavuus liitettiin vahvasti taajamakotiin. Maaseutukotia tarkasteltiin pääosin palvelupuutteiden ja asumisen ongelmien kautta.

Haastateltavien mukaan taajamissa vanhusten saa-

tavilla on runsaasti vaihtoehtoisia asuntoja, kuten vuokratervitaloja ja palveluasuntoja. Asunnon lisäksi tarjolla on sekä julkisia että yritysten hoivapalveluja. Taajamakotiin liitettiin vahva hoivapalvelulupaus: ”Joissakin asunnoissa käydään monta kertaa päivässä. Rivitaloalueilla kodinhoitaja kiertelee koko päivän.” Myös hoivayritykset toimivat haastateltujen mukaan harvaan asutuissa kunnissa lähinnä taajamissa. Keskustojen hoivayrittäjät myös työllistyvät keskustan alueen hoivatarpeista, niin etteivät he ehdi syrjäkylille.

Maaseutukoti kuvataan estävänä ja eristävänä. Edes uudenlaiset kiinteät tai liikkuvat lähipalvelut eivät ratkaise maalla asumisen ongelmaa. ”Jos jossakin kylällä olisi joku paikka, missä palveluita saisi, niin asiakkaat eivät sinne kuitenkaan omin voimin pääsisi.” Maaseudulla asumisen esteistä syntyy haastatteluja yhdistelemällä pitkä luettelo. Esteitä asettavat sekä vanhusasukkaiden toimintakyvyn vajeet että heidän asuntonsa. Toimintakyvyn rajoitteista useimmin mainittiin vanhuksen rajoittunut kyky liikkua itsenäisesti asunnon ulkopuolella sekä muistihäiriöistä aiheutuva liikkuminen ulos. Myös yksin asuminen ja palveluiden organisoiminen nähtiin ongelmallisina.

Asunnosta johtuvia esteitä olivat sen kunto ja varustetaso ja oleelliseksi nousi pihatöiden tarve. Asunnosta puhuttaessa on hankala päätellä, kummat ovat oleellisempia, vanhuksen selviytymisen vai työntekijän työskentelyolosuhteiden ongelmat. Oletamme, että asunnon heikko varustetaso saattaa jopa ylläpitää vanhuksen toimintakykyä, mutta se voi työntekijän työympäristönä olla hankala, työskentelyä hidastava, ergonomisesti huono tai epäviihtyisä. Tämä hoivan kaksikasvoisuus, joka näyttäytyy hoivatilanteen erilaisuutena hoivan antajan ja saajan näkökulmista, on läsnä kaikissa hoivaratkaisuisa. Vanhuksen maalla asumisen esteet kerrotaan voittopuolisesti hoivan antajan näkökulmasta, jolloin merkittävänä maaseutukodissa asumisen esteenä pidetään kunnan hoivatyöntekijöiden työmatkoihin käyttämää aikaa. Haastatellut korostivat matka-ajan tilannesidonnaisuutta. Aika on suhteutettava teihin, keleihin ja luonnonesteisiin. Tämä ajan suhteellisuus on sosiaalipoliittikalle vierasta. Feministisessä hoivatutkimuksessa on korostettu ajan huokoisuuden merkitystä (esim. Davies 1989). Yllättävät tilanteet ja etukäteen ennakoimattomat tarpeet vaativat ajankäyttöön joustavuutta ja pe-

livaraa. Maaseutukodissa asumisen mahdollisuutta lisäsivät saatavilla olevat, hoivavastuuta jakavat muut (vapaaehtoiset) auttajat ja muut paikalliset palvelut (kauppa), koska niiden olemassaolo vähensi julkisten vanhushpalveluiden tarvetta.

Kirjoittamattomat kriteerit

Haastattelujen perusteella kunnan vanhustenhuollossa on olemassa kirjoittamattomia kriteereitä siitä, miten paljon apua voi saada etäällä sijaitsevaksi määritellyn asuntoon. ”Etäällä” on sinänsä tulkinnanvarainen käsite, kuten aiemmin analyysissä esitimme. Pääsääntönä tuntuu olevan, että muutaman kymmenen kilometrin päähän taajamasta voidaan apua antaa korkeintaan kerran päivässä maanantaista perjantaihin. Tilanne esitetään hyvin toisenlaisena kuin taajamissa auttaminen. Taajamissa vanhuksen asunnossa apua sanotaan olevan saatavilla viisikin kertaa päivässä ja viikon jokaisena päivänä.

Hoivakäyntien viikoittainen yläraja maaseutukodeissa vaihteli yhdestä kerrasta viikossa kerran viitenä päivänä annettavaan apuun. Viikonloppuisin apua ei viedä etäälle, eikä sitä haastattelujen mukaan myöskään anna kylällä asuva kodinhoitaja. ”2–3 kertaa viikossa. Jos pitää käydä useammin, niin silloin ruvetaan puhumaan muutosta.” Viikoittaisten käyntikertojen ylärajoihin yhdistettiin kilometriraja, joka useissa kunnissa oli 40–50 kilometriä, mutta tulkinnat kertojen ja liikuttavan matkan suhteesta olivat jossain määrin kuntakohtaisia.

Avun myöntämisen ylärajana käytetään myös työntekijän päivittäisiin ajomatkoihin menevää aikaa. ”Enempää kuin pari tuntia päivässä ei saisi mennä ajamiseen.” Yläraja saatettiin ilmaista myös ajamiseen käytettyinä prosentteina kokonaistyöajasta, ”korkeintaan 30 prosenttia.” Joskus todettiin työntekijän päivittäisten työkohteiden määrän alaraja eli kuinka monessa paikassa työntekijän tulisi päivän aikana käydä. Avun tarpeen ylittäessä enimmäiskäyntikerrat voi maalla asumista jatkaa, jos alueelta löytyy ”joku muu kuin viranomainen”, esimerkiksi omainen, täyttämään hoivatarvetta. Tällaisia tilanteita on ratkaistu myös pitkäaikaistyöttömien työllistämistuilla.

Työntekijöihin liittyvien enimmäismäärien ohella taajamaan siirtymisen perusteluina käytettiin vanhuksen fyysisen tai psyykkisen toimintakyvyn vajeita,

kuten dementoivia ja muita säännöllistä hoitoa vaativia sairauksia: ”Kun ei saa itse jääkaapista ruokaa, on siirryttävä keskustan palvelutaloon.” Maaseutukodissa asumiselle olemassa olevien, kirjoittamattomien asumismuotoon, asunnon kuntoon sekä liian paljon avun tarvetta ja liian kaukana kriteerien täytyessä vanhuksilla on haastateltujen mukaan kolme vaihtoehtoa: 1) pysyminen paikallaan jostain muualta saatavan avun turvin tai ilman apua, 2) pysyminen paikallaan kunnallista apua ja mahdollista muuta apua yhdistellen tai 3) muuttaminen taajamaan. ”Kotona saa asua niin pitkään kuin haluaa, mutta palveluja ei voida [kerrottua määrää] enempää antaa.”

Muutto-odotus

Hoivakysymyksen perusratkaisuna haastateltavat pitivät kaikissa kunnissa vanhuksen muuttamista taajamiin, jonne vanhushpalveluita on keskitetty. Muutto on edessä viimeistään silloin, kun palvelutarpeet ylittävät etämmälle annettavan avun kriteerit. Kärjistäen voidaan tulkita, että järjestelmän kannalta sopiva koti on taajamakoti. Haastateltavat totesivat kylien vanhusasiakkaiden siirtyneen usein hyvissä ajoin taajamiin.

Taajamaan muutto osoittautui haastatteluissa vahvaksi odotukseksi. Muuttopäätöksiin pyritään vaikuttamaan puhumalla vanhuksille ajoissa edessä olevasta muutosta. Ajoissa merkitsee tällöin tulevien avun tarpeiden ennakointia ja muuttamista ennen (mahdollisen) avun tarpeen vaihetta, ainakin ennen kuin apua tarvitsee (liian) paljon. Haastatteluissa ”viisaasti vanheneminen” tarkoitti käytännössä sitä, että ymmärtää muuttaa taajamaan jo ennen avun tarvetta. Se merkitsi myös sen tosiasian hyväksymistä, ettei nykyisen paikan asumista voi mahdollisessa tulevassa avun tarpeessa jatkaa. Muuttaminen on normi, jota vastaan paikalleen jäävä kapinoin tai jota hän rikkoo.

Haastateltavat totesivat myös, että ”monet haluvat jo muuttaa”, ja vaikka ketään ei voida pakottaa niin ”muuttoma suositellaan”, ”kehotetaan hakemaan” asuntoa taajamasta tai kerrottiin, että ”yli 80-vuotiaat yleensä jo muuttavat”. Muuttokehotukseen sisältyi palvelulupaus, jonka mukaan keskustassa apua on runsaasti saatavilla.

Liikettä tilassa

Vaikka taajamakodin hyviä puolia korostetaan, kehitellään kunnissa samanaikaisesti myös maaseutukodissa asumista auttavia palveluratkaisuja. Ratkaisuja haetaan ensisijaisesti asuinpaikan ja palvelutaajaman väliseen liikkumiseen.

Lefebvren (1991) mukaan tila ilman toimijoita, on pelkkä fyysinen paikka ja tiloja tutkittaessa on tarkasteltava ihmisten tosiasiallisia käytäntöjä niiden symbolisia merkityksiä unohtamatta. Missä -kysymyksen lailla palveluja järjestettäessä on siis oleellista kysyä kuka. Hahmottelemme haastattelujen perusteella palveluliikkumista toimijanäkökulmasta, kuka liikkuu ja mitä liikutellaan maaseutukodin ja taajaman välillä. Palvelukeskeisessä tarkastelussamme unohtuu, että elämän mieli ei tule palveluista. Nykyisin myös eläkeläiset ovat oppineet suuntaamaan kulutustaan muun muassa matkailuun, kuten Karisto kirjoittaa (2008: 17). Siksi he suuntaavat kylältä muuallekin kuin taajaman palveluihin. Kunnan palveluiden tarkoituksena on tukea vanhuksen elämäntavan jatkuvuutta tai muutosta. Palvelut (ainakaan sosiaali- ja terveyspalvelut) eivät ole itsetarkoitus, vaan elämän mielekkyyden ja sujumisen tuki. Silti myös meidän tutkijoina tarkasteltavaksemme valitsema vanhustyönjohtajien näkökulma vahvistaa enemmän ajatellun palvelujärjestelmälähtöisyyttä kuin ihmisten elämäntapavalintoja.

Jokapäiväisen elämän näkökulmasta palveluliikkuminen toteutuu ajankäytöllisesti virastologiikalla ja kuntakeskuskeskeisesti. Se on kunnan sisäistä liikettä, jossa voivat liikkua vanhuksset, tavarat tai vanhusten tarvitsema hoiva-apu. Haastattelujen perusteella kunnan palveluliikkeessä liikkuvat etenkin vanhuksset. Heitä liikutetaan taajaman ja maaseutukodin välillä, sillä muiden palveluiden tavoin vanhuspalvelut kasaautuvat taajamiin. Kuljetusmalleja on lukuisia: on suuntatakseja, kutsutakseja ja korttiajaja eli sosiaalitoimiston myöntämiä subventoituja matkoja. Vanhuksset kulkevat myös koulupäivinä ja kouluajan rytmisissä reittibusseilla yhdessä lasten kanssa. Lisäksi käytetään kimppekyytejä ja naapurin mukana kulkemista. Vanhusten liikkutteluun oli tutkimuskunnissamme etsitty ahkerasti ratkaisuja ja käytössä oli varsin laaja vaihtoehtojen kirjo.

Liikkuminen tapahtuu pääosin autoilla, mutta

lähtö- ja päätepeisteiden välille jää kuljettavaa fyysistä tilaa, johon autolla ei ulotuta. Vanha ihminen saattaa tarvita apua niin autoon noustessaan kuin sieltä poistuessaan sekä asioimisessa ja tavaroidensa kantamisessa. Kuljettajan avun ohella eräässä kunnassa on taajaman päässä tarjolla vapaaehtoisjärjestön organisoimaa asiointitukea. Taksinkuljettajan merkitys tavaroiden autosta kaappiin kantajana tuotiin myös esille. Koska kotipalvelussa liikkuja on hoivatyöntekijä, on kotipalvelun käytössä kaikissa haastattelukunnissa autoja. Osa hoivatyöntekijöistä kuljettaa mukanaan myös aterioita. Haastateltavat toivoivat omaisten jakavan hoivavastuuta muun muassa liikkumiseen liittyen.

Tavaroiden ja asioiden liikkutteluun oli käytössä monenlaisia puolivirallisia ratkaisuja. Asiat taajamassa saattoivat hoitua esimerkiksi naapurin toimittamina. ”Meillä liikutellaan kasseja”, sanoo vanhustyönjohtaja huomaamatta, että kassien kanssa liikkuu aina joku ihminen. Lefebvrea (1991) mukaillen, kassinkuljetuskin edellyttää tilaan toimijan. Kauppiailta oli joissakin kunnissa osin kunnan tukemia kotiinkuljetuspalveluita. Laajoissa harvaan asutuissa kunnissa kauppiat eivät järjestäneet kotiinkuljetusta, mutta saattoivat toimittaa tilatut tavarat postiautoon. Kasseja kulkee myös työntekijöiden mukana.

Pohdintoja ja päätelmiä

Avasimme artikkelissa vanhustenhuollon käytäntöjä harvaan asuttujen maaseutukuntien vanhusväestön kotona asumisen näkökulmasta. Vanhusten kotona asumisen kysymys on nykyisessä mittakaavassa, vanhusten määrällisen ja suhteellisen osuuden kasvaessa ja elämänmuotojen muuttuessa, uusi kysymys. Siihen ei ole valmiita, perinteestä johdettavia ratkaisuja. Kantaaottamaton valtakunnallinen vanhuspolitiikka jättää hoivan organisatoriset ratkaisut kunnalle. Kunnissa syrjäisellä maaseudulla asuvat vanhuksset joutuvat tylyimmillään valitsemaan kahden perustuslaillisen oikeutensa välillä: He joko luopuvat oikeudestaan tarpeidensa mukaisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin tai oikeudestaan valita asuinpaikkansa. Avoimeksi jää vielä se, täytyykö kunnan vanhusten palvelulupaus taajamassa.

Suomalaiseen vanhuspolitiikkaan tarvitaan kartanlukutaitoa ja pinta-alalinssit. Siten saadaan näkyviin välimatkojen merkitys erilaisille toimijoille tilois-

sa ja tilanteissa. Harvaanasutun maaseudun osalta olisi reilua lakata puhumasta kotona asumisesta mahdollisimman pitkään, jos kuntien linja on pikemminkin ”taajamaan mahdollisimman aikaisin”. Ratkaisu voi olla hyvä palvelujärjestelmän kannalta ja se on kenties onnistunut ratkaisu monen eläkeläisen näkökulmasta. Osalle se merkitsee kuitenkin pakkomuuttoa kotoa. Siksi linja on tarpeen tehdä näkyväksi. On hyvä ilmaista, kuinka kaukana keskustasta avun tarpeeseen voi asua ja miten kotiinsa voi tulla autetuksi, jos mitenkään. Kyse on siitä, mihin saakka ajatus universaaleista hyvinvointipalveluista ulottuu.

Tässä artikkelissa maaseudun vanhuspalveluita tarkasteltiin virkamiespositioista. Vanhusten arkielämästä, eletystä tilasta, lähtevä tarkastelutapa puolestaan edellyttäisi lähtökohdaksi vanhan ihmisen ja hänen paikkasuhteensa. Projektimme toisissa tutkimusaineistoissa tulee esille se, ettei syrjäkylien vanhusten toiveissa liikkumisen suunta aina ole oman kunnan keskusta, eikä liikkumisen aika virastoaika.

Osalle vanhustyönjohtajista kuntien reuna-alueiden kylät näyttäytyivät etäisinä. Ymmärrystä maaseudulla asumisesta lisäsi esimerkiksi haastateltavan asuminen taajaman ulkopuolella, kun taas asuminen toisessa kunnassa pienensi sitä. Kuntien vanhuspalveluista vastaavat viranomaiset tunsivat pääsääntöisesti kylien vanhusten palveluongelmat ja julkiset palvelut. Sen sijaan he eivät kaikissa kunnissa tunteneet paikallisia resursseja, joiden varaan yksittäisen vanhuksen kylällä asumisen jatkuvuutta voisi räätälöidä tai peräti rakentaa paikallisia palveluja.

Tutkittujen kuntien vanhushoivapolitiikkaan sisältyy piiloviesti taajamaan muuttamisen myönteistä puolista ja reuna-alueella asumisen ongelmista. Baumania (2002) mukaillen juuri maaseutukoti näyttää vankilana. Siitä huolimatta, kun erilaisin palveluliikkumisen ratkaisuin pyritään mahdollistamaan myös maaseutukodissa asumista, höllennetään paikkaan sitomista. Vanhuspalveluista vastaavat virkamiehet eivät vaikuttaneet kovin innokkailta etsimään vaihtoehtoja kunnan taajamiin keskittyville vanhuspalveluille. Maaseutupolitiikassa taas paikallisempiin palveluihin asetetaan suuriakin toiveita (Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 2009). Kuten Massey (2008) toteaa, kilometrien tapaiset mittayksiköt eivät perustu erityiseen paikan tuntemukseen, eikä asumisen tuomaan kokemukseen, paikalliseen tietoon. Paikkaa

asuvat ihmiset arvioivat tilan ja etäisyyksien merkityksiä suhteessa arkipäivän käytäntöihin. Etäisyydet tulevat merkitykselliseksi kysyttäessä, miten ne rajoittavat tai mahdollistavat toimintaa.

Viranhaltijoilla ja päättäjillä ei aina ole selkeää kuvaa kylien ja niiden asukkaiden todellisuudesta. Fyysisten etäisyyksien lisäksi on olemassa henkiset ja toiminnalliset etäisyydet, joita Kilpeläinen ja Pohjola (2007: 96) kutsuvat näkökulmakuiluksi: puhutaan samoista asioista, mutta näkökulmat eivät kohtaa. Maaseudun vanhuspalveluiden näkökulmakuilun kaventaminen on ajankohtainen kysymys. Jokista (2003) soveltaen arkiobjektin tavat liikehtiä ja ottaa asentoja tulevat usein jo edeltäneestä maailmasta ja ne otetaan annettuina. Myös virkamiehillä ja maaseudun asukkailla on totutut katsomisen tapansa. Tiedostamattomina näitä tapoja on vaikea muuttaa.

Maaseutupolitiikassa vanhusten hoivakysymystä on lähestytty pääsääntöisesti työllistymisen näkökulmasta, hoivan tarjoamina työpaikkoina (Tedre ym. 2010). Työllistämislähtöinen lähestymistapa tarvitsee rinnalleen ihmisten arkielämästä lähtevän tarkastelun. Aluepolitiikan näkökulmasta hyvinvointipolitiikan peruskysymyksiä on missä-kysymys. Vasta kun määritellään missä palvelutyö tapahtuu, voidaan esittää sisältö- ja laatuksymyksiä, kuten mitä ja miten. Päivittäinen olemassaolo ja toimijuus liikkeeseen ja tapoihin sijoittuu tilaan ja muotoutuu tilassa ja tiloissa. Tila myös muotoutuu käyttäjilleen näissä liikkeissä. Eletyn tilan käsite korostaa merkitysten ruumiillisuutta, paikantuneisuutta ja jatkuvasti muuttuvaa luonnetta. Sama tila ei ole samanlainen kaikille, sillä merkitykset vaihtelevat eri ihmisten kesken ja samankin ihmisen eri elämänvaiheissa ja tilanteissa (Saarikangas 2002).

Palvelujen järjestämisen ehdot eroavat merkittävästi erilaisilla alueilla (Haverinen ym. 2008). Asuntoon ulottuva apu on vain yksi esimerkki siitä, miten palveluita yleensä tai rajatun hyvinvointipalveluita tutkittaessa, on tarpeen huomioida ihmisten elämäntilanteiden erilaisuudet ja niiden seuraukset palvelutarpeille. Palvelutarpeiden moninaisuus uuden ymmärtäminen edellyttää, että katsotaan läheltä ja yksityiskohtaisesti, ympäristöjen ja ihmisten fyysisyyttä unohtamatta. Fokukseen nousevat silloin toimijoiden sijainti ja liike tilassa, toimijapositiot ja pinta-alasensitiivisyys. Tämä on metodologinen ja

teoreettinen lähtökohta, jota ei liioin sellaiseksi tunnusteta. Fyysisyys ei ole itsetarkoitus, mutta sen tunnustaminen on edellytys sille, että palveluiden organisoimisen konteksti saadaan näkyviin. Asioiden sosiaaliset ja kulttuuriset merkitykset kiinnittyvät puolestaan fyysisyyteen.

Hyvinvointipalveluita on tarkasteltava konteksteissaan, joka tuo esiin palvelutarpeiden toimija- ja tilannesidonnaisuuden. Fyysinen tila ja paikka sekä ikäryhmä ovat konteksteja, joista tarkastelu voidaan aloittaa. Vanhusten hoivapalvelut edellyttävät erilaista tarkastelua kuin esimerkiksi lasten tai vammaisten palvelut, sillä vanhukset asuvat enenevästi yksin ja heidän avun tarpeensa liittyvät monilta osin asumisen ja elämäntavan jatkuvuuteen tai katkoksiin. Fyysiset tarpeet ovat kaikilla ihmisillä melko yhteneviä ja universaaleja, mutta niihin vastaaminen on kulttuurisidonnaista. Eri ikäryhmien kohdalla esimerkiksi käsitteet avuttomuudesta ja tavoista vastata avuttomuuteen vaihtelevat. Lainsäädännöllisestikin lasten ja vanhusten asema huolenpitotilanteissa on erilainen, sillä aikuisten odotetaan huolehtivan alaikäisistä lapsistaan, mutta lapsilla ei ole Suomessa sitten 1960-luvun ollut juridista vastuuta huolehtia ikääntyvistä vanhemmistaan.

Palveluiden tutkimiseen tarvitaan välimatkasensitiivisyyttä ja ajan tajua, mutta myös ihmisen ruumiillisuuden ymmärtämistä. Liikkumista edellyttävien palveluiden kohdalla merkittävää on sekin, tarvitaanko liikkumiseen toista ihmistä, siis yhtä vai useampia toimijoita, ja mihin ja miten paljon toista tarvitaan (Tedre 2008a). Pelkät kädet eivät siis takaa riittävää hoivaa (vrt. Haverinen ym. 2008), vaan usein tueksi tarvitaan kokonaisia ihmisiä, jalkoineen ja päineen. Tämä on tutkimusmetodologinen kysymys, jonka sosiaalipolitiikka sivuuttaa.

Vanhuspalveluiden jäsentäminen voitaisiin paikkojen tilallisuuden ja ihmisten fyysisyyden idean mukaisesti aloittaa hoivan ruumiillisuuden ideaa kehitellyttä Isaksenia (1994; 1996) väljästi soveltaen ja yksinkertaistaen vanhuksen suhteesta asuntoon, asunnon sijainnista kunnassa ja palveluiden suhteesta asuntoon:

1) Asuntoon ja pihapiiriin kiinnittyvät palvelutyöt, kuten siivoaminen, pukeutumisessa ja riisuutumisessa avustaminen, painavan kassin kantaminen ulko-ovelta jääkaapille, wc:ssä avustaminen, pihanhoito, asun-

non kunnostustyöt. Kaikki toimet, joita ei voi irrottaa jokapäiväisestä asumisesta ja asunnosta.

2) Vanhuksen ulosliikkumista tukevat palvelutyöt. Kaikki asunnon ulkopuolelle sijoittuva vanhuksen oman toimijuuden tukeminen.

3) ”Kassinkuljetuspalvelut”. Kaikki tavaroiden ja asioiden hoitotyö, jolla huolehditaan jokapäiväisen elämän jatkuvuudesta kuljettamalla tarvittavia tavaroita ja välittämällä asioita asuntoon ja sieltä pois.

4) Muu vanhuksen omaa elämäntapaa ja siihen liittyvää toimintaa, kuten liikkumista tukeva palvelu- ja hoivatyö. Toivottu liikkeen suunta tulee mukaan tarkasteluun.

Latteaa ja itsestään selvää, mutta elämäntavan jatkuvuuden ja arjen sujumisen kannalta merkityksellistä.

LÄHTEET

- Alatalo, Marja 2005. Tutkimushaastattelun historia yhteiskuntatieteissä. Teoksessa: Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.). Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Vastapaino, Tampere. 57–77.
- Bauman, Zygmunt 2002. Notkea moderni. Vastapaino, Tampere.
- Davies, Karen 1989. Women and Time. Weaving the strands of everyday Life. University of Lund, Lund.
- Haverinen, Riitta, Ilmarinen, Katja & Westman, Riikka 2008. Arjen palveluja yhdessä ja yhdistellen. Teoksessa: Haverinen, Riitta & Ilmarinen, Katja (toim.). Hyvinvoinnin arki maaseudulla. Tekeviä käsiä ja tietoteknologiaa. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 3/2008. 141–147.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2001. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino, Helsinki.
- Ikäihmisten palvelujen laatusuositus 2008. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisu 3. Suomen Kuntaliitto, Helsinki.
- Isaksen, Lise Widding 1994. Den tabubelagte Kroppen. Kropp, kjønn og tabuer i dagens omsorgsarbeid. Avhandling for Dr. Politgraden. September 1994. Sociologisk institutt, Universitet i Bergen, Bergen.
- Isaksen, Lise Widding 1996. Public, Private and Personal: Three Spheres of Caring and Bodily Taboos. Esitelmä Terve-Sos 96 tapahtuma 25.5.1996, Turku.
- Jain, Juliet & Guiver, Jo 2001. Turning the Car Inside Out. Transport, Equality and Environment. Social Policy & Administration 34(5): 569–586.
- Jokinen, Eeva 2003. ”Kuulin aamuradiosta että tänään kerätään kirjoituksia.” Kertomuksia 55–64-vuotiaiden arkipäivästä.

- Teoksessa: Apo, Satu, Koivunen, Anu, Rossi, Leena-Maija & Saarikangas, Kirsi (toim.). Itkuä ikä kaikki? Kirjoituksia naisesta, vallasta ja väkivallasta. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki. 101–121.
- Karisto, Antti 2008. Satumaa. Suomalaislääkeläiset Espanjan Aurinkorannikolla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kilpeläinen, Arja & Pohjola, Anneli 2007. Kyläläiset keskiössä. Tutkimus kylien hyvinvointipalveluista. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 55. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Koskinen, Simo & Outila, Marjo & Piekkari, Jouni (toim.) 2002. Ikäihmisten elämää Ounasjokivarressa ja järvikylissä. Luonnos Suomen Akatemian Itu-ohjelman arviointia varten. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Kröger, Teppo 2009. Hoivapolitiikan rajanvetoja. Teoksessa: Anttonen, Anneli, Valokivi Heli & Zechner, Minna (toim.). Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki. Vastapaino, Tampere. 99–122.
- Lefebvre, Henri 1991. The production of space. Blackwell, Oxford, UK and Cambridge, USA.
- Leinonen, Anu 2006. Vanhusneuvoston funktioita jäljittämässä. Tutkimus maaseutumaisten kuntien vanhusneuvostoista. STAKES. Jyväskylän alueyksikkö, Jyväskylän yliopisto.
- Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 2009. Maaseutu ja hyvinvoiva Suomi. Maaseutupoliittinen kokonaisuohjelma 2009–2013. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 5/2009, Vammala.
- Massey, Doreen 2008. Samanaikainen tila. Toim. Lehtonen, Mikko, Rantanen, Pekka & Valkonen, Jarno. Suom. Rovio, Janne. Vastapaino, Tampere.
- Milligan, Christine 2001. Geographies of Care. Space, place and the voluntary sector. Ashgate, Aldershot.
- Pihlaja, Ritva 2009. Markkinoilla rikkaat, köyhät tapaa toisiaan. Työryhmäesitys Maaseutututkijatapaamisessa, Tampere 12.11.2009.
- Pääministeri Matti Vanhasen Hallitusohjelma 24.6.2003. Saatavissa: <http://www.valtioneuvosto.fi/hallitus/hallitusohjelma/ohjelma.fjisp#4>. [viitattu: 2.3.2010]
- Pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma 19.4.2007. Saatavissa: <http://www.valtioneuvosto.fi/hallitus/hallitusohjelma/pdf/hallitusohjelma-painoversio-040507.pdf> [viitattu: 2.3.2010]
- Rich, Adrienne 1984. Notes toward a Politics of Location. Teoksessa: Rich, Adrienne (toim.) Blood, Bread and Poetry. Selected Prose 1979–1985. W.W. Norton & Company, New York and London. 210–231.
- Saarikangas, Kirsi 2002. Merkityksellinen tila. Lähiöasuminen arkkitehtien, asukkaiden, menneen ja nykyisen kohtaamisena. Teoksessa: Syrjänen, Taina & Tunturi, Janne (toim.). Eletty ja muistettu tila. Hakapaino, Helsinki. 48–75.
- Sirkkala, Ritva 2006. Maaseudun palveluaukot ja kolmas sektori. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä. Maa- ja Metsätalousministeriö.
- Sointu, Liina 2009. Koti hoivan tilana. Teoksessa: Anttonen, Anneli, Valokivi, Heli & Zechner, Minna (toim.). Hoiva – Tutkimus, politiikka ja arki. Vastapaino, Tampere. 176–197.
- Sulkunen, Pekka, Rantala, Kati & Määttä, Mirja 2003. Kantaa ottamattomuuden etiikka ja ehkäisevän päihdetyön ongelma koulutusyhteiskunnassa – esimerkkinä Klaari-projekti. Janus 11(2): 100–121.
- Sulkunen, Pekka 2007. Projektiyhteiskunta ja uusi yhteiskuntasopimus. Teoksessa: Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.). Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia. Gaudeamus, Tampere. 17–39.
- Suopajärvi, Tiina 2009. Sukupuoli meni metsään. Luonnon ja sukupuolen polkuja metsäammattilaisuudessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tedre, Silva 1999. Hoivan sanattomat sopimukset. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja Nro 40, Joensuu.
- Tedre, Silva 2003. Naisryhtijänä maalla kansallismaisemassa. Teoksessa: Puhakka, Antero, Suutari, Minna & Tedre, Silva (toim.). Notkea liike. Pirkkoliisa Ahposen juhla-kirja. Yhteiskuntapolitiikan tutkimuksia. Joensuun yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitokset, Joensuu. 33–47.
- Tedre, Silva 2004. Tukisukkahousut sosiaalipolitiikkaan! Inhomaterialistinen hoivatutkimusote. Teoksessa: Jokinen, Eeva & Kaskisaari, Marja & Husso, Marita (toim.). Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö. Vastapaino, Tampere. 41–64.
- Tedre, Silva 2006. Asunnon vangit – ulospääseminen sosiaalisena ongelmana. Teoksessa: Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.). Vääräyyskirja. Vastapaino, Tampere. 161–173.
- Tedre, Silva 2008a. Toista tarvitseva toimija ja ne toiset. Teoksessa: Teija Nuutinen (toim.) Elämänilon välähdyksiä. Taiteen ja vanhustyön kohtaamisia. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun julkaisuja C: Tiedotteita 24. 73–82.
- Tedre, Silva 2008b. Tukisukkahousut sosiaalipolitiikkaan – inhomaterialistinen tutkimusote. Puheenvuoro. Kulttuurintutkimus 25(1): 41–49.
- Tedre, Silva, Ilmarinen, Katja & Nuutinen, Teija 2010. ”Pinta-alalinsit vanhuspolitiikkaan”. Artikkelikäsitelmä Gerontologiaan (hyväksytty julkaistavaksi).
- Warpenius, Katariina 2007. Näkymätön näyttö – vaikuttavuusarvioinnin pulmat paikallisprojekteissa. Teoksessa: Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.). Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia. Gaudeamus, Tampere. 143–160.